

De la „monocultură” la interculturalitate
FORUMUL INTERCULTURAL TRANSILVANIA
TÎRGU-MUREȘ — 6-7 DECEMBRIE 1996

În zilele de 6-7 decembrie 1996, în seria deja tradițională a forumurilor organizate de Centrul Intercultural al Ligii PRO EUROPA, s-a desfășurat la Tîrgu-Mureș **Forumul Intercultural Transilvania** în cadrul căruia, de-a lungul celor trei sesiuni, au fost dezbătute teme ca: *Interculturalitatea — reinterpretare a relației majoritate-minoritate, De la „monocultură” la interculturalitate și Interculturalitatea în context regional.*

Au participat printre alții: Hannelore BAIER, Alexandru CISTELECAN, HORVÁTH Andor, Victor NEUMANN, Ovidiu PECICAN, PILLICH László, Călin RUS, Pompiliu TEODOR, Corina TURC, iar din partea organizatorilor Smaranda ENACHE, HALLER István, Mircea SUHĂREANU, SZOKOLY Elek.

Publicăm în acest număr selecțiuni din prima parte a dezbaterii.

SZOKOLY Elek: Conform constatărilor psihologilor, și nu numai ale lor, chestiunea *identității* — în mod conștient sau nu — joacă un rol definitoriu atât în viața indivizilor, cât și a comunităților. Ca de atâtea ori în viață, fața negativă a lucrurilor pare să fie mai expresivă, mai ușor de formulat, să nu amintesc decât de perechea de noțiuni *toleranță-intoleranță*. Întotdeauna este mai ușor să definești intoleranța decât toleranța, deși sensul negativ își datorează, de fapt, existența, celui pozitiv. Și ce poate fi mai relevant în acest context decât expresia *crizei de identitate* față de *identitatea propriu-zisă*, o criză care, știm foarte bine din istorie, pînă și din cea recentă, a putut produce destule ravagii. Și cînd vorbesc de criză de identitate nu mă refer la identitatea multiplă pe care fiecare om pluridimensional o are și trebuie să o aibă. Dimpotrivă. Cu toate acestea mă întreb dacă identitățile noastre etnic-naționale, regionale sau continentale (aș prefera poate termenul de *european* în loc de continental, pentru că pentru noi Europa înseamnă mult mai mult decât un continent), se contrazic oare în mod necesar? Dar am putea pune întrebarea și invers: se completează ele oare în mod firesc, cum ne-am putea aștepta?

Nu putem să nu observăm că, în ciuda unor conviețuiri multisekulare care au dus și la interferențe culturale evidente, se continuă totuși conviețuirea paralelă în ghetouri culturale, etnice și/sau religioase, dar mai ales lingvistice. Nu putem să nu observăm că identitatea etnic-națională, adesea și cea religioasă, desparte mai degrabă decât unește, pe cînd identitatea regională unește mai degrabă decât desparte. Cred că fiecare dintre noi, dacă s-a îndepărtat destui kilometri de patria sa și întîlnește un concetățean de altă limbă, etnie sau religie pe care acasă îl tolerează cu destul efort, acolo departe, printre „străini”, îl salută cu o căldură greu disimulată. Cred că identitatea regională este totuși cea care unește identități etnice sau religioase care altfel se războiesc din te miri ce. Ceea ce nu înseamnă să nu acordăm identității etnice, naționale, culturale și religioase ce i se cuvine. Am și făcut-o destul de consecvent, atunci cînd în decembrie 1989 la punctul 3 al Platformei Ligii Pro Europa am subliniat că *„LPE consideră specificul național și regional ca rațiune și nu ca obstacol al integrării europene, înțelegînd să contribuie practic la liberul schimb de idei și informații, la cunoașterea reciprocă dintre culturile europene, condiție a eliminării tendințelor xenofobe.”*

Istoria, bună sau rea, ne pune în mod obiectiv în fața unor situații date. Aceste situații au fost rareori fericite pentru toată lumea. Dar plecînd de la niște situații date, evaluînd și interpretînd aceste situații istoric create, e bine să putem trage învățămintele cuvenite, chiar dacă nu mai putem influența evenimentele. Dorința noastră cred, și dorința tuturor celor care ne-am adunat în jurul acestei mese rotunde, este să evităm capcana, aș zice, a zîmbetelor protocolare și a măturatului sub covor a problemelor delicate. Trebuie să acceptăm că problemele reale pe care dorim să le dezbaterem și de această dată, problemele autentice nu pot

fi „delicate”. Ceea ce ne interesează în mod deosebit, cred, este dezvoltarea situațiilor reale, a proceselor și tendințelor reale, și căutarea acelor căi care să ne apropie în loc să ne îndepărteze, căi care să ne fortifice reciproc în loc să ne slăbească.

Smaranda ENACHE: Ideea acestui tip de investigare a interculturalității pleacă și de la constatarea că, deși sîntem parte a unei evoluții cu adevărat extraordinare a sistemelor legislative de protecție a drepturilor omului și minorităților, în special în context european — Europa a reușit să se doteze în ultimii 30 de ani cu instrumente specifice regionale, cum este Convenția Europeană a Drepturilor Omului și un tribunal unde orice cetățean poate să cheme în justiție, pentru prima oară în istorie, propriul său stat care i-a violat drepturile —, există încă o remanență a unor mentalități intolerante, care destabilizează sau pot destabiliza în orice moment situația europeană. Prin urmare, chestiunea interculturalității nu este un simplu subiect de salon sau de reflecție intelectuală, ci unul legat de securitate și stabilitate internă și internațională. Mă voi referi la Europa pentru că este locul pe care îl cunoaștem mai bine și de care sîntem acum, oricum, tot mai legați. Zona central-europeană în care trăim este o zonă foarte ciudată, a repetabilității, a unor cercuri închise, și numai foarte rar a unor evoluții semnificative sau durabile. Dacă cineva ar avea curiozitatea să citească dezbaterile din parlamentul de la Budapesta din a doua jumătate a secolului 19, legate de legea minorităților propusă de Deák Ferenc, ar descoperi destule texte care seamănă peste măsură cu unele luări de poziție care au răsunit în parlamentul României după 1990. Subiectul era și atunci și acum, problema drepturilor minorităților. Doar subiecții se schimbaseră.

Întrebarea care se pune este cum se face că în această zonă poate să treacă un secol, să asistăm la niște evoluții formidabile în ceea ce privește cadrul constituțional al acestor state, dar mentalitatea generală — influențată de făcătorii de cultură, preoți, presă și toți aceia care creează modele de comportament colectiv — să nu se traducă printr-o empatie față de aceste valori? Cine este „de vină”? Cui i se poate imputa un caz atît de eclatant cum este cazul Iugoslaviei? Explicația care reduce totul la comunism mi se pare precară. Iugoslavia fusese tocmai țara care, prin anii '70, aducea la ONU una dintre cele mai liberale propuneri în privința definiției minorităților. Nu întîmplător a definiției, pentru că în definiție se găsește de fapt esența tratamentului ulterior. Totuși, această fostă federație a traversat un carnagiu aproape ireal, trei sferturi din populația ei nu mai trăiește la domiciliile dinainte de război. Se explică toate acestea prin niște uri ancestrale sau prin gafele comunității internaționale euro-atlantice, care au permis — noi toți am permis, și societatea civilă din fosta Iugoslavia și vecinul cutare a permis — ca aceste atrocități să dicteze legi cu o logică total paralelă față de sistemul evoluției legislative globale în spiritul umanismului? De ce a fost posibil acest lucru, cum de este posibil acest lucru? Ipoteza mea ar fi că între evoluția legislativă din această zonă și mentalitate există o ruptură imensă, că această falie există de mai bine de 100 de ani și nu știm dacă ea se va umple vreodată sau dacă, în ciuda tuturor speranțelor, se va adînci și mai mult. În asemenea cazuri, tot ce poți să faci, dacă resursele locale nu sînt suficiente pentru a găsi remediul bolii, este să încerci să te inspire din alte părți. Privind în jurul nostru, iată că dăm de o noțiune care face oarecare școală, care dobîndește tot mai multă legitimitate, *interculturalitatea*.

Mă voi referi în continuare la *interculturalitate, ca reinterpretare a relației majoritate-minoritate*. Definiția occidentală a interculturalității apare ca o replică la evoluția istorică a relației majoritate-minoritate și la faptul că istoria europeană a produs realități diferite, a „produs” și minorități diferite. Se cunoaște, reluînd definiția lui Cappotorti, că în Europa există trei feluri de minorități. *Minoritățile autohtone*, popoare indigene — laponii (sami), în țările de nord ale Europei, sau eschimoșii, sau tătarii din Crimeea,— cele peste care popoarele, națiunile moderne ale Europei s-au așternut și le-au împiedicat să-și creeze propria statalitate. Acestea beneficiază în sistemul legislativ actual din țările lor și pe plan

internațional de garanții cu totul și cu totul remarcabile, pentru că au drepturi care merg pînă la autodeterminarea internă în cadrul frontierelor statelor lor. *Minoritățile istorice* ar fi a doua categorie pe care o menționează Cappotorti. Ea include aproape toate minoritățile europene care au luat naștere în urma succesivelor retrăsări de frontiere în decursul istoriei, respectiv sînt părți ale națiunilor europene, trăind pe teritoriul unui alt stat european. Minoritățile istorice sînt reflexul istoriei noastre moderne și, din punctul acesta de vedere, cvasitotalitatea națiunilor europene cunosc două ipostaze: de majoritate, cel mai adesea constituentă de stat, și de minoritate, pe teritoriul altui stat. În secolul 20, au apărut *noile minorități*, produs al colonialismului sau al cererii de azil politic pe care Europa occidentală l-a acordat refugiaților din fața unor regimuri dictatoriale, dincolo de numeroasele rațiuni economice care au făcut ca populații întregi, lovite de foamete sau molime, să pornească această nouă migrare spre zonele mai echilibrate. În Occident, noțiunea de interculturalitate este utilizată în legătură cu relația dintre majorități și această a treia categorie de minorități. Datorită faptului că în majoritatea țărilor vest-europene, situația minorităților s-a reglementat constituțional, interculturalitatea se referă mai degrabă la acceptarea noilor minorități. Interculturalitatea este, în viziunea occidentală, menită să armonizeze relația dintre europenii vechi și noii europeni printr-un întreg complex de tehnici de reinterpretare a imaginii de sine clasice a europeanului, o reinterpretare a identității europene.

Interculturalitatea privește culturile în autonomia lor, dar în dependență civilizațională, respectiv culturi diferite au un comportament public și social care poate fi redus, în ciuda diferențelor, la un pachet de valori comune, între care esențial este respectul pentru unicitatea și demnitatea ființei umane. Deci interculturalitatea, din acest punct de vedere, se împacă foarte bine cu autonomia tradițiilor, cu cultivarea limbii, cu cultivarea imaginii de sine, ea diferă total de *melting-pot*-ul care constă tocmai în topirea culturilor într-una singură, făcînd din „civilizație” o cultură și deschizînd drumul asimilării de toate tipurile. *Melting-pot*-ul este criticat pentru doza sa de imperialism cultural și singura scuză care i se poate aduce ar fi că este adesea o opțiune individuală.

Națiunea americană, de exemplu, s-a născut dintr-o opțiune individuală față de anumite valori și nu din asimilarea grupurilor — cu excepția populațiilor autohtone, aproape suprimate. A fost și este vorba de o integrare din proprie voință într-o nouă națiune, mult mai mult o națiune politică, decît una etno-lingvistică. Alături de interculturalitate, Occidentul folosește foarte adesea termenul de *multiculturalism*, în Statele Unite îndeosebi, și îndeosebi în relația dintre afro-americani și euro-americani. Există vreo diferență între interculturalitate și multiculturalism, prezentă chiar în semantica termenilor. Răspunsul e deocamdată ambiguu, dar este evident că Europa pare a-l prefera pe primul, al doilea fiind prezent mai ales în literatura de specialitate americană.

Multiculturalismul aduce principiul autonomiei culturale pînă la legitimarea, cred eu, a contextualizării valorilor universale. În logica multiculturalismului, tot ce este cultural, e „permis”, tot ce este specific unei culturi, poate deveni normă superioară libertăților și drepturi universale individuale. Bunăoară, tratamentul discriminatoriu al femeii într-o anumită cultură — circumciziunea — ajunge să fie o normă de civilizație care se consideră îndreptățită să contrazică egalitatea dintre sexe, care este, dimpotrivă, proclamată de Declarația Universală a Drepturilor Omului.

Prin multiculturalism, pînă la urmă, se pune sub semnul întrebării libertatea individuală, pentru că individul este apăsător de presiunea de grup care apare ca normă supremă. Multiculturalismul, din punctul meu de vedere, nu se oprește la consacrarea autonomiei culturii, afirmată și de interculturalitate, ci tinde să impună cultura ca civilizație, fiind o suprapunere care anihilează unul din termenii existenței moderne. În multiculturalism, spre deosebire de interculturalitate, există și accente „secesioniste”: în cazul în care nu putem să ne găsim conviețuirea împreună, deoarece cultura mea și cultura ta nu se împacă, atunci

liantul civilizator comun este sacrificat. Consider că interculturalitatea este o noțiune mai apropiată de tradiția europeană, în care toate culturile, la drept vorbind, sînt interculturale, iar națiunile au încheiat și un oarecare consens civilizațional. Ignorarea interculturalității este o sursă de îngîmfare națională.

De ce e nevoie de o *reinterpretare a relației majoritate-minoritate*? Pentru că așa cum am menționat, există la nivelul statului, și mai ales la nivelul a ceea ce numim stat național, o deficiență a sistemului legislativ, respectiv incapacitatea sistemului legislativ de a garanta, alături de drepturi declarative, și un progres al mentalităților. Sistemul legislativ la nivelul unui stat este numitorul comun minim, standardul minim. Or, în realitate, fragmentele de situații de pe teren sînt mult mai complexe. Există, cum am spus, o prăpastie între legislație și mentalitate, există o prăpastie care este menținută și de oportunismul și ipocrizia politicianilor. Foarte mulți, mai ales în noile democrații, sînt primii să semneze documente internaționale sau orice tip de documente, care constituie încă un pas și încă unul în adoptarea unor măsuri de protecție a diversității, dar în plan intern, practic, întreprind foarte puțin în domeniul traducerii acestora în comportament, în educație, în raportul dintre oameni, pînă la urmă în mentalitatea publică. Revenind la exemplul de la care am pornit și la zona Europei Centrale, remarcăm existența unei prăpăștii adînci dintre legislație și mentalitate, ceea ce este un perpetuu potențial de conflict. Nu ar fi o prostie să dăm mai multă importanță termenului și mai ales practicării interculturalității. Din punctul meu de vedere, el are trăsături pozitive și compatibile: autonomia culturilor și comunitatea civilizației. Statele naționale apărute în zona central-europeană după 1918 au reprodus în mic diversitatea de care fugiseră în imperiile din care făceau parte, acel *melting-pot* sui-generis care le anula culturile autonome, sau nu li le recunoștea la nivel statal, oferindu-le în schimb acquis-ul civilizațional, modernitatea. Renunțarea la propria cultură a fost inacceptabilă. Statele nou create nefiind omogene, se găseau în fața unui „challenge” similar imperiilor pe care le-au dezintegrat și, în caz de eșec sau „încremenire în proiect”, pasibile de aceeași soartă. România anului 1918, „România Mare”, avea aproape 30% minorități. În anul 1991, avea mai puțin de 10% minorități. Între timp, am asistat la dispariția unor întregi comunități culturale, evrei, armeni, sași, șvabi. Asistăm astăzi la forme noi de asimilare, inițiate chipurile de „sfera privată”, care constituie tot atîtea provocări. Toți cei care aveau rețete și răspunsuri pentru o Transilvanie, să zicem, interculturală, în care existau cel puțin 4-5-6 culturi, ca de altfel în multe alte regiuni din Europa Centrală, descoperă azi o polarizare. Moartea unor culturi a dus la nașterea a două blocuri, deocamdată în antiteză româno-maghiară. Emergența „noii” minorități, cea mai numeroasă și în cea mai spectaculoasă afirmare de sine, minoritatea rromilor, nu pare a fi urmărită cu destulă receptivitate. Va fi capabilă această a treia minoritate, minoritatea rromilor, să constituie cel de-al treilea picior al trepiedului pe care, de exemplu, multă vreme l-a constituit minoritatea mare a sașilor? Tot în legătură cu comunitatea rromilor este de văzut: evoluția comunităților rromilor va fi în sensul interculturalității, adică autonomie culturală și civilizație comună, norme comune, sau va fi în sensul multiculturalismului, în care cultura proprie tinde să considere că propriile sale valori sînt superioare valorilor comune, contractului de civilizație, să zicem. Este evident că s-au petrecut multe schimbări, că a dispărut o parte din interculturalitatea Transilvaniei și a Banatului, și este evident că o parte dintre noi trăim în nostalgia acestui spațiu în care, în centrul orașului, se găsea atît biserica ortodoxă română, cît și cea greco-catolică română, cea catolică, calvină sau luterană, sinagoga. Dar exista spațiu comun, un spațiu civic ale cărui valori comune nu erau contrazise de diversitatea culturală. Sau dimpotrivă, trebuie să recunoaștem că nu mai există aceste lucruri și este inutil să ne pierdem energiile gîndindu-ne a reface o lume care nu mai este posibilă și să le folosim dimpotrivă pentru a proiecta una care este probabilă și eventual perfectibilă. Întrebarea este în continuare dacă au optat sau nu comunitățile minoritare în România pentru *ghetoul cultural*, ca singura formă posibilă de păstrare a propriilor identități

și au renunțat la contractul civilizațional comun? Pe de altă parte, o altă întrebare este: și-au lămurit majoritarii atitudinea față de culturile minoritare, dilemele lor care vin din secolul 19 și conțin în ele atât legitimitatea propășirii naționale, cât și ilegitimitatea purificării etno-lingvistice, respectiv dilemele asimilare/disimilare, indiferență/asistență, cunoaștere/ignorare, aroganță/umilitate? Și-au lămurit majoritarii apartenența civilizațională: naționalism autarhic, Europa Centrală sau Balcanii, Est sau Vest, sau amîndouă, și dacă amîndouă, cum? Cu ce sacrificii și cu ce beneficii? Care este prioritatea post-comunistă: *cultura sau civilizația*? Care este opțiunea statului România, opțiunea consensuală: *interculturalitate, muticulturalitate, stat național, regionalism*? Ce se va întâmpla dacă în viitorul apropiat, în următorii 4-8 ani Republica Moldova, dorind să fie mai aproape de Europa, va dori să facă parte, într-un fel sau altul, într-o formă contractuală, eventual federativă, din România, venind cu 35% minorități și cu o identitate regională proprie, care nu-i poate fi contestată pentru că e evidentă? În viziunea mea, interculturalitatea nu este un scop în sine, nu este o dezbatere de salon, ci un instrument de prevenire a conflictelor. Este o atitudine legitimă și morală ce izvorăște din certitudinea că nici statul național și nici moartea culturilor nu au constituit un răspuns valabil la diversitatea continentului. Statul național este incapabil s-o administreze, iar moartea culturilor este un proiect de „melting-pot” ce nu se poate duce la bun sfârșit, ca să zic așa, fără violență, fără negarea și abdicarea de la valoarea — supremă și universală — a demnității și libertății umane.

PILLICH László: Eu consider că în problematica aceasta a conviețuirii, a multiculturalității, a interculturalității, există trei factori pe care trebuie să-i luăm în considerare. Primul factor ar fi cel *geocultural*, și doamna Enache a pomenit de acesta. Există pretutindeni în lume zone-problemă, care în esență sînt zone de graniță între anumite culturi, anumite religii, între anumite cercuri de interese politice. Din acest punct de vedere, între diferitele zone geografice, trebuie să acceptăm ideea, că una pentru care nu avem încă răspuns, este chiar regiunea noastră, despre care vorbim și unde locuim. Este tocmai o asemenea zonă de interferență: la marginea Europei Centrale, puțin către Balcani, puțin către lumea ortodoxă, puțin către creștinătatea occidentală europeană. Al doilea aspect este cel pe care l-aș putea numi *psihosocial*. Practic, în această zonă în care trăim, aceste culturi mici care la cîteva minute după ce au scăpat de spaima unei asimilări de tip totalitar, trebuie să trăiască un alt sentiment de teamă, să simtă pericolul așa-zisului proces de integrare europeană, care vine dintr-un alt unghi și dintr-o altă proiecție. Omul de rînd și unii dintre cei care purtau și poartă grija culturii, văd că foarte multe aspecte sînt asemănătoare. Aceste popoare mici își văd pe undeva periclitată identitatea lor națională, culturală și, extrapolat, la fel se pune problema și în cazul minorităților, a grupărilor etnice, sau cel puțin ele trăiesc cu acest sentiment de nesiguranță și, la rîndul lui, acest proces de europenizare este dublat și de procesul de asimilare naturală, sau eventual, în anumite împrejurări, și forțată. Deci există acest aspect psihosocial care alimentează exclusivismul, spiritul sau tendințele exclusivist naționale. Se găsesc bineînțelese motivații, justificări, argumentații, care să vină în apărarea a ceea ce înțeleg unii prin cultură națională, sau cultură caracteristică unei grupări etnice. Iar cel de-al treilea aspect este cel al *politicului*, care în această conjunctură vine și apelează la această nesiguranță sentimentală de care este pătrunsă societatea. Și aceasta se conturează în general ca frică: frica pierderii posibilității de a stăpîni procesele, deci frica pierderii acelei poziții privilegiate de la nivelul căreia se poate avea controlul asupra fenomenelor economico-sociale. Se manifestă însă prin formulări ca: pericol național, spaima de a pierde integritatea statală, națională, se formulează ca o frică în direcția dezbinării sociale, se formulează ca o frică de creșterea ponderii elementelor locale, regionale printre factorii care determină și definesc identitatea personală sau de grup. În concluzie, la nivelul politicului se conturează

acea frică de pierdere a puterii politice dobândită datorită lipsei maturității și culturii politice a electoratului.

Cu ce aş vrea să concluzionez? Când alte instrumente nu par suficient de eficace, atunci se apelează la accentuarea acestor aspecte de unitate, de exclusivism național.

În altă ordine de idei, aş dori să nuanțez puțin problema ridicată de doamna Enache despre acel *ghetou cultural*, sau despre destrămarea echilibrului etnic datorită pierderii elementului german din Transilvania. Dacă vorbim despre ghetoul cultural din domeniul maghiarilor, aş atrage atenția asupra faptului că, momentul în care această comunitate a devenit minoritară în această zonă este foarte apropiat de perioada romantismului. Deci, era o fază în care s-a conservat un mod specific de a-și interpreta propria cultură și acel moment este foarte apropiat de momentul în care se naște practic în societatea românească, un alt romantism național. Deci dacă vorbim de ghetou, cred că ne-am închis undeva, într-o anumită conjunctură istorică din care ne este foarte greu să scăpăm.

În final aş vrea să spun că, dacă vorbim despre aceste lucruri, este foarte bine să vedem că în majoritatea cazurilor noi credem, intelectualizînd puțin această problemă, că este vorba despre tensiuni existente între culturile conviețuitoare, tensiuni care se alimentează din lipsa de contacte interculturale, sau lipsa cunoașterii modului de gîndire al celuilalt. Eu aş dori să subliniez însă și un alt aspect: adesea argumentația este folosită nu împotriva celeilalte etnii, ci împotriva specificului regional al propriei națiuni. *La noi problema cheie, nu este o problemă româno-maghiară, este problema unei spaime de o așa-zisă federalizare, în sensul procesului accentuării specificului și a diferențelor regionale din cadrul aceleiași comunități.* Deci acesta poate să fie un aspect care alimentează anumite tensiuni interculturale și interetnice.

Victor NEUMANN: Cred că la ceea ce a fost adus în discuție trebuie să intervin cu o completare de natură teoretică, astfel încît să vedem de ce se petrec anumite fenomene. E vorba de *mentalul colectiv și mentalul individual*. Și trebuie să fac puțin istoric, să vedem cum se funcționează pe baza unei paradigme de sfîrșit de secol optsprezece și de secol nouăsprezece. În toată Europa Centrală și de Est, prin intermediul unuia dintre marii filosofi germani, este vorba de Johann Gottfried Herder „*Ideen zur Geschichte der Philosophie der Menschheit*”, (Idei cu privire la istoria umanității) și prin intermediul filosofiei dreptului, respectiv a tipului de construcție a statului național inițiat de Hegel în 1821. Acești doi filosofi notorii sînt preluați tale-quala de intelighenție de-a lungul secolului al nouăsprezecelea în toată Europa Centrală și de Est. Ceea ce se întîmplă în plan continental nu se întîmplă în Europa insulară, deci singura țară care face excepție de la acest mod de gîndire este Anglia. Este vorba de civilizația anglo-saxonă care construiește paradigma „individului în prim plan”, „*civil society*” în prim plan. A se vedea durata lungă de existență a Marii Britanii și modul în care își construiește statul viața politică, comparativ cu Franța și Germania. Din Franța și din Germania, mai ales, sînt preluate modelele pentru Europa Centrală și Răsăriteană, peste un mental care era coordonat de două administrații, adică de administrația Imperiului Habsburgic — mai tîrziu Austro-Ungar —, iar în partea de sud-est a Europei, de administrația Imperiului Otoman, respectiv Țarist în Estul profund. La vîrf sînt preluate ideile din gîndirea lui Herder și ideea de stat național se construiește spre mijlocul secolului al nouăsprezecelea, ca formulă de stat etnic. Statul etnic înseamnă un stat de tip exclusiv, în care majoritatea domină, iar ceilalți există în funcție de integrarea în stat, după cum statul respectiv înțelege asimilarea. Lucrul acesta funcționează și în Germania pînă la al doilea război mondial. Paradigma pe care merge statul național după Herder și Hegel în Europa Centrală este acea formă de naționalism care deusează în fascism. Recte în același secol al nouăsprezecelea se naște marxismul, care de asemenea folosește pasta colectivismului și aplică formula luptei de clasă și a superiorității unei clase față de cealaltă. Cele două formule, dacă vă uitați atent, sînt practicate în Europa

Centrală, de Sud-Est și în Estul profund. Ce n-a apărut aici și ce nu există aici, în aceste administrații, nici în trecut și nici astăzi? Nu există ceea ce am numit cultura individului, ceea ce am numit *Bürgerliche Gesellschaft* și care devine în Germania o realitate după al doilea război mondial. Germania a învățat democrația ultima dintre statele central-est-europene.

Noi și astăzi predăm în primul rînd Hegel la școală, nu predăm Popper și analiza lui Popper față de societățile închise construite prin intermediul gândirii lui Herder și Hegel. Nu predăm după Isaiah Berlin *Pharisaic on Liberty*, nu predăm după gândirea occidentală americană anglo-saxonă, ci predăm după aceleași modele germane de secol nouăsprezece. Deci *schimbarea paradigmei* poate să aducă, cred, o îmbunătățire a lucrurilor, o schimbare a administrației, o schimbare a modului de a gândi și a modului de a se purta a fiecăruia în parte. De-aici începînd, putem vorbi de apariția interculturalității, ca un fenomen natural, nu ca un fenomen artificial. De aici încolo putem vorbi de o învățare a interculturalității prin intermediul școlii, prin intermediul universității, în mod natural, și atunci vom înțelege că acest pluralism cultural stă la baza patrimoniului cultural comun de astăzi al Transilvaniei, unde se interferează problematica săsească cu aceea maghiară, cu aceea românească, cu aceea evreiască sau armenescă. Deci lucrurile nedemocratizîndu-se de jos în sus, ci de sus în jos conform preceptelor lui Hegel și ale lui Herder, conform posibilităților care au existat în aceste societăți mai sărăcicioase și retardate față de Europa de Vest, posibilitatea cred că este aceasta, a *schimbării paradigmei*.

SZOKOLY Elek: Mi-aș permite o mică completare, poate o altă viziune asupra perechii de noțiuni, dacă există așa ceva: *interculturalitate-multiculturalitate*. Eu cred că aceste noțiuni sînt în proces de formare, nu s-a clarificat încă în nici o zonă a lumii, care este conținutul pe care îl acoperă fiecare. Desigur, există contexte în care putem folosi doar unul dintre acești termeni, dar în viziunea mea, bazîndu-mă pe o anumită experiență personală, cred că în concepția, cultura și realitatea occidentală multiculturalitatea este cea preponderentă, unde, nu se referă doar la acel fenomen de *melting-pot* tipic american, ci și la fenomenul vest-european al imigrării, care de-altfel nu se deosebește în mod fundamental de *melting-pot*, chiar dacă *melting-pot*-ul este de origine americană, pentru că în general și acest fenomen al imigrării occidentale se datorează tot unei asumări voluntare a unei noi identități. Evident, toate asumările sînt în fond forțate de împrejurări, în definitiv și marea națiune americană s-a creat tot prin forța împrejurărilor, marea majoritate a imigranților nu au plecat de bucurie și de voie bună, ci împinși de soartă, de mizerie sau de nedreptățile vechiului continent. Procesul este deci similar. Majoritatea imigranților actuali în societățile occidental-europene de fapt își asumă o anumită identitate în cadrul noilor state în care doresc să se integreze. Și mai degrabă această multiculturalitate utilizată în literatura occidentală se referă la o oarecare pace culturală între majoritate și minorități, adică îi dau voie minoritarului să-și practice propria religie, propria cultură în măsura în care nu încalcă acele baremuri pe care i le-am impus în momentul acceptării lui în cadrul societății mele. Ceea ce se deosebește în mod fundamental de *interculturalitatea* autentică și profundă a Europei Centrale, care este o *șosea cu două sensuri de circulație*, în timp ce în cazul multiculturalității de tip occidental este vorba de o șosea cu sens unic. Această întrebare poate ar trebui adăugată la discuția noastră, dacă interculturalitatea în înțelegerea celor două sensuri de circulație, este posibilă și/sau dezirabilă în societatea noastră actuală.

HORVÁTH Andor: Ca să dăm continuitate discuției noastre, poate că am mai multe întrebări de pus sau nedumeriri de formulat decît răspunsuri. Introducerea doamnei Enache îmi sugerează întrebarea: cine anume este implicat în acest fenomen al interculturalității, cine este subiectul discuției noastre? Cred că trebuie să facem o distincție în sensul că avem în vedere intelectualitatea unei națiuni, avem în vedere clasa politică a unei națiuni, sau avem în

vedere alte pături, alte categorii sociale. Pentru că mi se pare că acest fenomen al interculturalității, mai ales cum încercăm noi să o dezbatem aici, în termeni teoretici, abstracti, de relație reflectată a individului sau a comunității la propria cultură sau la alte culturi, este specific doar unor categorii sociale, și nu societății în ansamblul ei. Deci eu cred că dacă vorbim de fenomenul interculturalității, să spunem la țărani, este cu totul altceva. Discuția noastră aici privește felul în care, în condițiile lumii de astăzi, intelectualitatea română, intelectualitatea maghiară, alte pături în contact conștient cu cultura — și aici includ bineînțeles și clasa politică — cunosc acest mod de a privi existența culturii proprii și a altor culturi, și sînt capabili să articuleze o strategie sau opțiune în aceste probleme. Tot la acest capitol aș remarca, puțin și continuînd ideile expuse de dl Neumann, că pentru noi prezintă un interes deosebit felul în care atît intelectualitatea română, cît și cea maghiară sau a altor comunități, minorități, etnii, a preluat niște doctrine, fie filosofice, fie politice, în secolul al XIX-lea, și care este relația intelectualității unei națiuni și a clasei politice, care este modalitatea în care intelectualitatea a transmis către clasa politică anumite concepții, cum au fost acestea receptate de către politicieni, practicate apoi în calitatea lor de politicieni și cum a devenit toată această circulație a ideilor, într-un fel, definitiv pentru problematica despre care vorbim.

Aș dori acum să formulez un punct de vedere, în dorința de a fi puțin mai concreți, tocmai în această relație majoritate-minoritate, cu referire directă la români și maghiari. Să zicem, în această perioadă a ultimului secol. S-a spus de multe ori că România s-a format conform voinței populației majoritare din Ardeal, care prin vot popular, cum se spune, a proclamat unirea care a fost apoi consființită prin tratate internaționale. Se știe la fel de bine cum liderii politici ai românilor din Transilvania au afirmat foarte hotărît că ei nu doresc să devină din asupriți asupritori și să pedepsească în fii păcatele părinților. Una dintre marile întrebări ale discuției noastre este: în ce măsură acest lucru s-a adeverit sau nu? Punctele de vedere aici sînt foarte divergente și după mine rostul unei asemenea discuții este, în parte să articulăm asemenea puncte de vedere și, în măsura posibilului, să încercăm să le apropiem. Deci, un punct de vedere românesc majoritar, adică standard, susține că maghiarii din România au beneficiat din momentul unirii de o serie de drepturi, de drepturile care le reveneau și că practic, România a dus o politică democratică la adresa minorităților. Asta sumar bineînțeles, pentru că pot exista variațiuni, dar aceasta este o formulare destul de răspîndită, uneori cu accente mai patetice, spre superlativ, alteori cu accente mai critice, către moderație. De cealaltă parte, punctul de vedere este foarte îndepărtat: România nu a dus o politică democratică la adresa minorităților, printre care și minoritatea maghiară, ba mai mult, de la bun început, în mod implicit sau uneori explicit, în perioade dure de guvernare dreapta sau cum a fost mai apoi, de guvernare comunistă, s-a afirmat o voință foarte puternică de asimilare, care viza în cele din urmă, dispariția totală a minorităților. Acesta este un punct de vedere răspîndit, care poate să varieze tot așa de bine ca și de cealaltă parte, către o formulare și mai brutală, sau către nuanțe mai puțin categorice. Există desigur argumente pentru fiecare din aceste poziții.

Ceea ce doresc eu să spun este însă puțin altceva: încerc să articulez acest raport dintr-o privire actuală fără a împărtăși de fapt niciunul dintre cele două puncte de vedere. Din partea română, bineînțeles că s-ar putea crede, și acesta este un argument istoric și politic foarte puternic, că minoritatea reprezintă un factor de pericol. Acest lucru a fost deseori afirmat și cît de mult nu era un element inventat o demonstrează perioada de după '30 cînd revizionismul pe plan european a devenit un curent politic care a dus efectiv la revizuirea tratatelor de pace. Aici nu intru în discutarea acestor tratate, cît de mult au fost ele juste sau nu, eu afirm că punctul de vedere românesc privind potențialul de pericol pe care îl reprezintă minoritatea a fost justificat în acea perioadă istorică. Bineînțeles că tot așa de bine, în cealaltă parte, atunci cînd minoritatea maghiară s-a confruntat cu măsuri de discriminare evidente care

s-au manifestat în sistemul de învățământ, în administrație, chiar și în viața economică, credința sau convingerea că exista o voință de asimilare, nu era deloc neîntemeiată. Dacă privim aceste lucruri în realitatea lor actuală, eu cred că primul lucru despre care merită să discutăm, dacă în condițiile Europei de astăzi, și în condițiile actuale, minoritatea, în speță minoritatea maghiară din România, mai reprezintă orice fel de pericol pentru existența statală a României? Pentru că eu am convingerea că noi avem două feluri de abordări ale acestei probleme: fie presupunem că viața politică este aceea care imprimă nota dominantă a vieții culturale (de exemplu, ceea ce se predă în școli sub numele de istorie este ceva conceput sus, la nivel politic, și transmis apoi către autorii de manuale, către profesorii care participă la tot felul de perfecționări și primesc din partea societății multe informații și sugestii în privința felului în care trebuie să trateze istoria ca parte a culturii sau cultura ca parte a istoriei), deci avem o viață politică, avem o doctrină politică care imprimă această notă dominantă și structură, de fapt mesaj dacă vreți, culturii, fie credem invers, că avem o cultură, și atunci noi ne mișcăm într-un spațiu al culturii și credem că din moment ce vom ajunge la anumite convingeri, la anumite idei comune, care dorim să se impună în societate, vom depăși și la nivelul politicii anumite blocaje sau stări tensionale, sau chiar impasuri. Din acest punct de vedere, îndrăznesc deci să afirm că în Europa de astăzi, în condițiile vieții politice actuale, *minoritatea maghiară nu reprezintă nici un fel de pericol pentru România*. Acest lucru a fost formulat în tratate, reconfirmat printr-un tratat recent, dar pînă la urmă chiar și în absența acestor tratate, nu dădea se nici un fel de posibilitate minorității maghiare să schimbe realitățile politice ale existenței statale ale României. În acest sens eu cred că cele două lucruri se găsesc într-o interdependență foarte strictă.

Ovidiu PECICAN: În această perioadă de tranziție pe care tocmai o traversăm, este important să începem prin a demonta clișeele și am văzut că de ambele părți, dacă vorbim despre două părți ale unei baricade, întâlnim *spaipe*, spaipe ale căror urme le găsim în trecut, spaipe pe care le putem explica pînă la un punct prin rațiuni de context istoric și dacă vreți, geopolitic, dar pînă la urmă este vorba de spaipe care se infiltrează în discursul care poate lua o aparență rațională, însă adeseori este un discurs marcat profund de o atitudine afectivă care vine din străfunduri. Aici sigur că apar o sumedenie de întrebări: în ce măsură această spaimă are niște rădăcini arhetipale, dacă vrem să vorbim într-un limbaj *Jungian*, dacă nu vrem să facem asta, atunci putem să ne întrebăm de unde vin elementele care o constituie și îi dau un profil atît de redutabil împotriva căruia, iată și noi astăzi, luptăm la această masă. Ce-ar fi deci general uman în spaimă, în aspirațiile la formularea cărora ea conduce? Ce anume este specific acestui moment istoric, trăirii prezente la nivelul mentalului colectiv? Toate aceste scenarii care se vehiculează în anii din urmă și chiar în anii ceaușismului, pot fi înlocuite după plac de alte scenarii, adeseori contradictorii. Ce mecanisme ale imaginarului personal, individual, dar și colectiv, generează aceste lucruri, și pînă la urmă cum să *raționalizăm acest discurs încărcat de o enormă tensiune afectivă*? Sigur, raporturile dintre minoritate și majoritate, aș sublinia și eu, pe urma antevorbitorilor, au o complexitate superioară. De pildă, nu am pomenit aici despre raporturile dintre germanii din fosta R.D.G. și dintre germanii ceilalți, după revoluția din 1989. N-am pomenit poate nici despre raporturile dintre maghiarii din Ungaria și maghiarii din Transilvania. Cîteva ecouri par să ateste că aceste raporturi nu sînt întotdeauna cele mai amiabile. La fel cum eu însumi pot atesta faptul că raporturile dintre românii din România și, dacă acceptați că basarabeni sînt tot români — deși Irina Livezeanu într-o carte notabilă sublinia că basarabeni pot să se considere basarabeni în virtutea faptului că ei eu fost desprinși din corpul Moldovei într-o epocă în care națiunea de-abia se forma —, ei bine, dacă acceptăm totuși că basarabeni sînt români, că bucovinenii sînt totuși români, că cei din afara statului pe care l-am numit și îl numim național, că maramureșenii, cei de dincolo, din Ucraina, sînt și ei români, atunci vom constata iarăși că în cadrul aceleiași etnii

există niște raporturi mult mai complexe. În fine, pe urmele domnului Horváth Andor aş spune doar atât: trecutul poate explica prezentul pînă la un punct, şi sînt istoric şi cred asta, însă în orice caz cred că *trecutul nu trebuie, nu poate să ofere paradigma prezentului şi a viitorului*.

Victor NEUMANN: Problema raportului majoritate-minoritate incumbă două aspecte: unul ţine de cercetarea fundamentală pe care este necesar să o făptuiască lumea academică, mă refer la instituţiile de cercetare, mă refer la universităţi, care nu sînt preocupate să facă *cercetări fundamentale* în domeniul raportului majoritate-minorităţi, n-au fost preocupate să facă minimal cunoscute valorile culturale ale maghiarilor, germanilor, armenilor, evreilor, slovacilor, sîrbilor sau bulgarilor din România şi, în al doilea rînd, se pune problema unei *reforme în învăţămînt*, prin intermermediul căreia să existe un alt tip de educaţie, în interiorul căreia nu va exista ca străin ungurul sau evreul sau germanul din România, tratat ca un apendice în cartea de istorie, în cartea de literatură, în cartea de filosofie, sau netratat deloc. Ştim despre filosofii români foarte multe, dar nu ştim nimic despre un filosof maghiar sau german din Transilvania. Sau ştim despre oamenii de cultură români uneori enorm de multe detalii, dar cred că ar merita acelaşi tratament istoric maghiari din România cu elita istoriografiei române de astăzi sau de ieri. Niciodată nu au fost trataţi pe acelaşi picior. Deci aceasta este o problemă de reformă. Făcîndu-se această introducere în manuale, în cercetare, în predare, vor dispărea treptat şi clişeele, existente la nivelul tuturor categoriilor sociale. Şi există în primul rînd la nivelul intelighenţiei. *Intelighenţia* este multiplicatorul, multiplicatorul le transmite scenei politice, deci omul politic pleacă din rîndul aceloraşi şcoliţi pe băncile universităţii, pleacă cu acelaşi bagaj plin de clişee şi de mituri. Istoria tratată sub formă de mit nu duce la înţelegerea vreunui factor de diversitate.

Aş mai preciza aici că se foloseşte conceptul de etnic care este limitativ, ba mai mult, este exclusivist. Prin această limită nu vom ajunge la interculturalitate, aşa cum nu vom ajunge nici prin intermediul insistării asupra unei confesiuni. Vom ajunge doar la fundamentalism, dacă insistăm pe iudaism sau pe mahomedanism sau pe ortodoxism sau pe catolicism, forme fundamentale care, sigur, sînt exclusive. S-a văzut în istorie ce s-a întîmplat. Deci din nou, educaţia joacă un rol extraordinar de important. Eu propun în locul termenului de etnic termenul de comunitate umană, avînd limbă proprie, avînd tradiţii proprii, avînd istorie proprie. Termenul de comunitate îmi pare mult mai elastic, presupune şi deschiderile necesare, presupune civismul, presupune acel concept de *Bürgerliche Gesellschaft* cu ajutorul căruia eu pot să comunic şi în exterior, dincolo de comunitatea în care m-am format, în care m-am născut, dar în care nu mă recunosc întru totul. Nota bene, nu ne recunoaştem sută la sută în nici una din comunităţile în care ne-am născut. Există foarte multe elemente la care eu mă confund cu maghiarul, mă confund cu germanul, mă confund cu evreul sau cu românul. Eu personal aici de faţă, dacă e să dau un exemplu personal şi biografic, nu pot să mă identific doar într-una singură, după cum nici religios nu mă pot identifica într-o singură religie, pentru că există o serie de elemente care concură, ba mai mult, este vorba de elemente de familii mixte. *Sînt două milioane de familii mixte în România!* Lucrul acesta nu îl luăm niciodată în considerare. Unde sînt aceştia plasaţi, în care etnie, în care grup, în care comunitate limitativă?

PILLICH László: Două gînduri aş dori să mai adaug celor auzite. Unul referitor la această problemă a polarizării, şi eventual a dispariţiei a ceea ce a fost colectivitatea săsească din Transilvania, cum a putut produce sau grăbi o aşa zisă polarizare româno-maghiară din Transilvania. Eu consider că această polarizare există din momentul începerii convieţuirii aici a celor două etnii şi aş putea s-o explic printr-un exemplu personal. Am fost întrebat de un ziarist german ce înseamnă pentru mine, ca maghiar din România, născut în '51, Trianonul.

Trianonul, am spus, pentru mine înseamnă două lucruri: o bază de drept, o realitate istorică care îmi permite să mă simt acasă acolo unde trăiesc, pe de altă parte, îmi sugerează o realitate și un drept demografic care îmi permite unui român să se simtă acasă oricând și oriunde în Transilvania. Din păcate, din momentul aceluia Trianon sau dinaintea lui chiar, istoricii se înfruntă să stabilească „începutul”, și această luptă are loc între doi adversari care nu luptă pe același teren. Noi, din punctul nostru de vedere, căutăm întotdeauna o nouă argumentare a acestui drept istoric, contestat în permanență, pe de cealaltă parte, partea română caută noi și noi argumente istorice pentru a-și vedea supraasigurat acest drept demografic în zonă. Nu vorbim același limbaj în această privință, ceea ce a dus la polarizare. După părerea mea acest aspect demonstrează inutilitatea acestei competiții de a crea noi și noi argumente exclusive, și acestea sînt cele două piloane extreme care sugerează că există undeva acel drept comun de a ne simți cu toții acasă, întrebarea majoră fiind nu cine are un drept mai mare, ci cum se poate crea un cadru autentic pentru această conviețuire. În altă ordine de idei, ca să parafralez ceea ce a vrut să spună domnul Pecican, eu aș dori să spun că insuccesele trecutului nu pot justifica succesele viitorului. Și pornind de aici, cred că există, și în ceea ce a subliniat domnul Neumann, o inversiune a modului de a interpreta esența problematicii, ceea ce este în legătură cu construcția de jos sau de sus. Eu cred că la ora actuală, peste tot aici în centrul și estul Europei, zona colectivității locale este practic o zonă de reprezentanță a *abstractului național*. Eu cred că baza de pornire ar trebui să fie o inversare a acestui lucru și trebuie să acceptăm că este o problemă dilematică și pentru o comunitate minoritară. Întrucît v-ați referit la relația maghiaro-maghiară, se poate pune întrebarea, în ce măsură comunitatea maghiară de la noi, din Transilvania, este reprezentantă a intereselor sau a tezaurului valoric național maghiar, sîntem noi misionarii acesteia, sau cultura tradițională și specifică din această zonă a comunității maghiare este doar una dintre părțile componente ale sistemului de valori naționale? În același mod trebuie să punem întrebarea: în ce măsură comunitatea regională a românilor din Transilvania reprezintă acea ficțiune sau abstracție care este nivelul naționalului, a patrimoniului valoric național, sau invers, ceea ce este aici în patrimoniul cultural al comunității locale sau regionale este componenta unui alt național, ce trebuie construit. Cred că imposibilitatea sau insuccesul dialogului se datorează faptului că noi ne simțim reprezentanții unor anumite nivele naționale și datorită acestui fapt pierdem din vedere acele elemente ale identității fiecăruia, care sînt comune.

SZOKOLY Elek: Și cred că ajungem din nou la chestiunea nivelelor sociale, a prezenței elementului valoric cultural, identitar, în cadrul diferitelor nivele sociale, respectiv rolul fiecărui nivel. S-a vorbit despre cele două direcții: de sus în jos sau de jos în sus. Eu cred că toate teoriile, toate concepțiile referitoare la identități, la miturile naționale, vin, evident, numai de sus. Toate istoriografiile și toate miturile au fost create doar de o anumită intelectualitate, fiind apoi perpetuate pe canalele obișnuite ale sistemului de învățămînt mai ales. M-aș putea referi la originea acestor spaime, amintite anterior de domnul Pecican, spaime într-adevăr existente, care au la bază evenimente reale, fie ele profunde sau nu. Nu știu cei din generația mea cum își amintesc, dar eu așa îmi aduc aminte, că toată această forfotă legată de perioada ocupației horthyiste din Ardeal, pentru generația noastră n-a mai existat, nimeni nu și-a mai adus aminte de ea, lumea a uitat, în primul rînd pentru că a vrut să uite toate ororile războiului și tot ce era legat de asta. După atîta mizerie și monstruoșitate s-a sperat totuși că va veni ceva nou, altceva, ceva mai bun. Vinovățiile istorice colective oricum nu sînt cuantificabile, iar lista reproșurilor istorice nu are început și sfîrșit. Cînd ne-am adus aminte subit de aceste orori? Atunci cînd o anumită intelectualitate, sau clasă politică mai ales, a început să pompeze obsesiv în opinia publică imaginea apocaliptică a acestor orori. Orori care au fost reale, indiscutabil, nu se pune problema contestării lor, după cum nu se pune nici problema ignorării lor dintr-o falsă pudoare istorică. Este vorba pur și simplu de

transformarea cinică a unor nenorociri istorice în monedă de schimb politică. Ceva de genul anecdotei cu Mihai Viteazul. (Pentru cei care n-o cunosc: János observă că bunul său prieten Ion, fără vreun motiv evident, îi întoarce spatele. Nedumerit, János îl ia la rost pe Ion despre motivul supărării. „Voi l-ați omorât pe Mihai Viteazu — zice acesta. — Bine, dar asta a fost acum 400 de ani. — Da, dar eu acum am aflat”). Cam acesta este rolul unei anumite intelectualități în crearea miturilor naționale, respectiv în perpetuarea spaimelor „ancestrale”.

HORVÁTH Andor: Vreau să vă împărtășesc impresii despre evenimentele recente ale vieții noastre politice. Mă refer la 1 Decembrie, sărbătorit acum, aș spune, cu o altă bucurie a națiunii și probabil cu alte speranțe decît înainte. Am văzut doar o parte din acea emisiune care s-a transmis la TVR programul 1, transmisiunea directă de la Alba Iulia fiind încredințată emisiunii „Viața Spirituală”, iar pe ecran apărea foarte clar, de mai multe (ori, eu m-am uitat doar o jumătate de oră): *Sfînta Sărbătoare a românilor*. Care este comentariul meu la această experiență? Este că, din moment ce 1 Decembrie este Sfînta Sărbătoare a românilor, eu sînt exclus de două ori: unu, pentru că se spune că este *a românilor*, și doi pentru că se spune că e *sfîntă*. Ce înseamnă că este sfîntă? Înseamnă că se situează într-o zonă a aniversărilor și a evenimentelor sărbătorești care depășesc lumescul și acest aspect a fost clar determinat și de felul în care s-a încredințat transmisiia directă acestei redacții. Exclus deci a doua oară, cînd se spune și se scrie *a românilor*. Nu doresc nicidecum să se creadă că eu fac acum o intervenție care să tulbure tocmai această atmosferă de bucurie de care vorbeam și în care eu singur m-am inclus. Deci, indiferent de titulatura care i s-a dat acestei transmisiuni și de rezervele pe care le pot avea față de această titulatură, eu, într-un fel, în ciuda acestor împrejurări, m-am bucurat împreună cu toți românii care au primit acest mesaj, că ei sărbătorească o sfîntă sărbătoare. Ce vreau însă să spun este că e de datoria noastră, a tuturor, a intelectualilor români, a oamenilor politici, dar și a noastră, a maghiarilor — și nu spun neapărat că am răspunsuri gata pregătite —, să știm că avem de făcut un efort pentru a găsi răspunsuri la niște întrebări, pe care dacă nu le articulăm, ele tot există. A cui sărbătoare este 1 Decembrie? Răspunsul meu nu poate fi altul decît că eu îmi cer dreptul să mă declar în privința acestei întrebări în funcție de oferta care mi se face în privința caracterului, conținutului, simbolisticii și desfășurării sărbătorii de 1 Decembrie. Vreau să spun prin aceasta că 1 Decembrie este în viziunea mea, atît cît am putut să reflectez la această problemă, sărbătoarea României, nu a românilor. Dar pentru a fi, trebuie s-o spună românii, nu noi maghiarii sau ucrainenii sau sașii. Pentru că este momentul în care s-a creat România, este absolut normal, numai că dacă spui acest lucru înseamnă că dintr-o dată pui la îndoială dacă este sacră sau nu, și dacă este sau nu a românilor. Pentru că a doua întrebare este: cine trăiește în România? În România, pentru unii trăiesc românii, dar iată că lucrurile nu sînt așa de simple, în România trăiesc cetățenii români. Sărbătoare națională sau statală este o altă întrebare: 1 Decembrie este a României? Dacă îi dăm această definiție, este o sărbătoare statală a României ca stat și, prin aceasta, sărbătoarea locuitorilor acestui stat care se numește România, care aniversează momentul la care s-a creat România modernă. Pot să fiu foarte bine inclus. Îmi creează probleme de ordin psihic, de ordin moral, lăsați-mă pe mine să mă descurc, să am socotelile mele cu istoria maghiară, cu propria mea conștiință de maghiar, sper să le pot rezolva fără o schizofrenie totală, dar pentru asta eu trebuie să am totuși niște repere prin care să am acolo un spațiu deschis în care să intru, în care pe urmă bineînțeles trebuie să vin cu oferta mea, pentru că pot fi întrebat de români, așa cum spunea domnul Pillich: Bun, dar tu ce faci cu Trianonul? Nu te mai întristezi? Păi la asta m-am referit: mă pot și întrista, mă pot și bucura, mai pot avea acum și o altă viziune a istoriei, eu fiind deja practic a două generație după Trianon. Vă pot asigura că pentru a treia generație, care este tineretul, așa cum sînt și copiii mei, Trianonul este o amintire atît de vagă... Mama mea s-a născut în 1908, deci

a fost cetățean maghiar timp de 10 ani. Copiii mei sînt născuți în '70. Ce înseamnă pentru ei ideea de Ungarie Mare?

Ovidiu PECICAN: Dacă îmi îngăduiți, aș reveni și eu pentru două precizări. Subscriu la observațiile pe care domnul Horváth le-a făcut adineaori, pentru că ele sînt valabile și dintr-un alt punct de vedere. Noi discutăm aceste probleme din punct de vedere național, de minorități naționale. Pînă la urmă există și alt tip de minorități, avem minoritățile religioase. În măsura în care România se autodefinește ca un stat cu două religii naționale înseamnă automat că le exclude pe celelalte. Chiar dacă acest lucru este involuntar, subscriu, spun încă o dată, că aceste lucruri ar trebui luate temeinic în discuție, stabilite printr-un măcar relativ consens, în așa fel încît să ne simțim cu toții acasă, să ne simțim toți cetățeni ai acestei țări, ai acestui stat. Pînă la urmă probabil că ar trebui redefinit conceptul, dacă ținem morțiș, de națiune, măcar în sensul că el i-ar include pe toți cetățenii, a căror aspirație este de a-și construi o viață prosperă, fericită, în conformitate cu idealurile demnității proprii, individuale și colective. Și încă o dată revin la aceste minorități religioase, în acest fel chiar mulți români se simt excluși, mă refer la românii bapțiști, care nu sînt ortodocși, și nici măcar greco-catolici. Nemaivorbind de faptul că însăși greco-catolicii se simt frustrați de motivele pe care nu le detaliez și pe care le știți. Mai sînt apoi toate celelalte culte neo-protestante, pline de cetățeni de naționalitate română.

Smaranda ENACHE: Aș vrea doar să adaug o întrebare la cele numeroase pentru că simt o provocare în această afirmare foarte nuanțată și interesantă a sentimentelor domnului Horváth față de recentul 1 Decembrie. Nu numai „neromânii” au probleme de raportare la sărbătoarea națională, le au și românii, deoarece orice raportare este legată de referirea la un anumit set de valori. În acest context apare întrebarea: *ce valori ne reprezintă pe noi?* Asta va trebui să aflăm. Și discuția este totdeauna mai delicată cînd atingi mituri unanim acceptate și care nu au fost niciodată cercetate. Cînd se vorbește la Tîrgu-Mureș despre instalarea statuii mareșalului Antonescu, găsim foarte puțini aliați între români care să se opună amplasării acestei statui, pentru că se consideră că doar minoritarii au ce au cu mareșal Antonescu, noi nu avem, pentru că el a fost „bun român”. Rezistența mea la amplasarea statuii este legată de faptul că mareșalul a subminat valorile a ceea ce azi numim stat de drept, l-a supus unei dictaturi militare, a denunțat contractul statului cu cetățenii săi, împărțindu-i în categorii și trimițându-i, pe unii, spre pierderea libertății și a vieții. Pentru mine, mareșalul nu este un „bun român”, pentru că a violat principii universale care au pentru mine valoare primordială. Asta e problema mea cu mareșalul Antonescu. La fel cu 1 Decembrie. Dacă naționalismul românesc a coincis multă vreme cu valorile fundamentale de libertate și de demnitate umană pentru comunitatea română, atunci mi se pare că el a avut o legitimitate. Dacă 1 Decembrie înseamnă consacrarea unor valori ale statului de drept, atunci are și legitimitate, poate constitui pentru mine o referință valorică. Dacă nu, nu. Mie nu mi-e destul să fie data proclamării unui stat, ca să mă pot identifica trebuie să fie un stat de drept, o suma de valori care corespund valorilor generale și universale. Ce este mai important pentru o comunitate, etnicul cu orice preț, după definiția „toți românii sînt buni” („toți ungurii sînt buni” etc.) sau *opțiunea pentru valori?*

În mod tradițional, interculturalitatea nu are instituții, statul național ignoră prin definiție fenomenul interculturalității. Cu toate acestea, fiecare cultură națională este rezultatul unor interferențe. Această evidență nu este însă unanim cunoscută sau recunoscută. Cum se poate însă restaura legitimitatea interculturalității, cum se poate ieși din capcana autoadmirației necondiționate, cum și de către cine poate fi adusă în firescul vieții interculturalitatea, cine poate crea instituțiile interculturalității?

HORVÁTH Andor: Mai nou meseria mea este de profesor de literatură comparată, este într-un fel disciplina pe care o cunosc cel mai bine și o predau la Universitate. Un punct de vedere comparatist aduce argumente teoretice foarte serioase pentru ceea ce constituie tema dezbaterii noastre. Mă voi referi doar la teza foarte bine știută de toți istoricii literaturilor, că orice literatură națională ia naștere prin imitarea unei literaturi anterioare care servește drept sursă și drept model pentru o literatură în stare de naștere. Exemplul clasic este relația dintre literatura greacă și cea romană. Literaturile europene care urmează să apară mai apoi în evul mediu vor lua drept model cele două literaturi clasice ale antichității. Epoca modernă în Europa produce apoi o altă relație sau o altă interdependență a culturilor, și aici cred că putem formula ca un fel de legitate, o relație mai strânsă între culturile mari și cele mici. Culturile mici, fără a intra într-o interdependență propriu-zisă cu cele mari, prin forța lucrurilor, într-un fel prin caracterul culturii moderne care utilizează tipare culturale din ce în ce mai diferite de cele ale antichității, importanța formelor, a stilurilor, intră într-un proces foarte interesant de transformare, toate acestea conducând, după mine, la stabilirea unor relații mai strânse, aproape determinante, pentru culturile mici față de culturile mari, putem să le numim occidentale. Este evident că pentru cultura maghiară relația cu aria culturală a Germaniei și a limbii germane, este mult mai importantă decât relația cu literatura, cultura Marii Britanii. Între ele, probabil, putem situa relația cu Franța. La fel de bine pentru cultura română relația cu Franța este pe primul loc, bineînțeles de la o epocă dată — secolul 18-19, și doar în subsidiar, deși ca o tendință puternică, relația, și într-un fel interdependența față de cultura germană. Toate acestea constituie în viziunea mea aspecte care influențează puternic relația acestor culturi mici între ele. Eu găsesc că nu este deloc neglijabilă relația culturii maghiare cu anumite culturi ale Europei și care relație diferă de relația culturii române de anumite culturi ale Europei, bineînțeles aici incluzând și relația specifică pe care o întreține cultura română cu zona Bizanțului, cu ortodoxia, cu o altă moștenire culturală a lumii și a Europei. O a patra idee privește epoca modernă sau postmodernă, practic prezentul în care trăim, și aici mă voi referi din nou cu precădere la cultura română și cea maghiară, în condițiile în care ele sînt apropiate sau conviețuiesc în același spațiu geografic. Am cîteva exemple de citate din literatura română care pot să susțină punctul de vedere pe care îl exprim. Am în față cartea de memorii scrisă de Al. Vaida Voievod, care relatează la un moment dat cum a intrat în posesia romanului contelui Bánffy despre ultimele decenii ale Ardealului în Imperiul Austro-Ungar, cum n-a avut nici un fel de chemare ca să citească mai întîi acest roman, deși bineînțeles citea curent în limba maghiară, cunoștea literatura maghiară, cum pînă la urmă s-a hotărît să citească romanul și ce experiență extraordinară a constituit pentru el. Trebuie să știți că este o carte foarte voluminoasă, de vreo 3.000 de pagini, dacă nu mă înșel, deci nu e deloc ca un roman polițist care se citește în cursul unei seri. În continuare arată că peste cîteva luni a citit romanul pentru a doua oară, și peste nu mult timp, a treia oară. Vreau să spun aici deci că în aprecierea mea, am asistat în ultimul secol la transformări foarte rapide în relația dintre cultura română și cea maghiară la nivelul cunoșterii și la nivelul interesului. Foarte pe scurt, eu văd acest proces în felul următor: în Imperiul Austro-Ungar exista o clasă politică și intelectuală care cunoștea foarte bine limba și literatura maghiară. Era o situație, putem spune, defavorabilă pentru români, este absolut evident, dar prin circumstanțele istorice cunoscute această clasă era obligată și era în stare să intre foarte bine în posesia culturii și literaturii maghiare, și după exemple multe, din această necesitate, au avut și de cîștigat, și acest cîștig se regăsește în memorialistica, și în general în publicistica și în literatura română. Nu mă refer acum la accentele negative, de respingere, de critică a culturii maghiare, a vieții politice maghiare, care sînt foarte bine cunoscute și nu este vorba de a le ignora. După Unire avem o clasă politică maghiară și o intelectualitate maghiară care învață și stăpînește foarte bine limba și literatura română. În această perioadă interbelică avem deci practic aceste două categorii de intelectuali și oameni politici: români care încă mai cunosc cultura maghiară și

maghiari care au făcut pasul respectiv în condiții similare, pentru ei foarte dezavantajoase. Există eșantioane foarte reprezentative. După mine aceasta este o caracteristică definitorie a perioadei interbelice. După cel de-al doilea război, procesul intră într-o cu totul altă evoluție, și vom asista la dispariția primei clase, a celei românești, dinaintea primului război mondial, care se stinge practic acum. Am avut ocazia să întîlnesc un asemenea om, un reprezentat tipic al elitei intelectuale despre care vorbesc, care a preluat la fel de bine ca toți românii, din punctul său de vedere românesc, evoluții istorice, dar fără să aibă nici un fel de prejudecată sau, cum s-a mai spus aici, frică, spaimă, aversiune față de cultura maghiară sau maghiari în general. Pe ceilalți, reprezentanții culturii maghiare interbelice i-am cunoscut foarte bine, și ei sînt pe cale de dispariție, fiind născuți în jurul anilor '10-'20, care în universități românești, fie la Cluj fie la București, au învățat foarte bine românește. Și trebuie să spun, cred că aceasta este o teză fundamentală a discuției noastre, că în momentul în care înveți o limbă și prin intermediul acestei limbi ai acces la o cultură, sociologic vorbind, cei care cunosc acea limbă și acea cultură, sînt feriți de accesele primitive ale disprețului și urii față de entitatea umană care a produs acea cultură. Trebuie să vă spun foarte deschis că respectul și dragostea mea pentru literatura română, cultura română, modul în care am fost atenționat să privesc relațiile dintre români și maghiari din punctul de vedere al unui pragmatism de bună calitate intelectuală, care evită atît compromisiunile nepermise cît și radicalismele nepermise, am primit-o de la intelectuali maghiari cu școală interbelică în România. După războiul al doilea, evoluția a fost brusc defavorabilă prin dispariția treptată a clasei intelectuale românești care vorbea și cunoștea limba și literatura maghiară și creșterea cunoașterii aproape pînă la identificare completă cu populația maghiară, a literaturii și culturii române. Acest proces a fost în mod voit încurajat, întreținut și folosit de către regimul comunist, aflîndu-ne astăzi în situația unei disproporții totale în această privință. Această disproporție, după mine, determină și caracterul pînă la un punct al viitorului și cursul raporturilor româno-maghiare din Transilvania, și în parte, și în spațiul Europei, adică pe varianta interstatală. În aceste raporturi avem două categorii sau două paliere: cel politic, care înseamnă înțelegerea și apropierea oamenilor politici și al doilea palier, cel care privește relațiile sociale, umane ale comunităților respective. Or, aceste comunități practic nu pot avea relații atîta vreme cît avem o comunitate posesoare a culturii celeilalte, dar nu avem o a doua comunitate în posesia, fie măcar parțial, pentru a avea un dialog, a celeilalte culturi. Bineînțeles că de aici decurg foarte multe. În ce măsură este bine, este de dorit, este obligatoriu ca românii să învețe limba maghiară, sînt trepte, sînt gradații, nu mă pronunț aici, am punctul meu de vedere. În mod global, răspunsul l-am și dat atunci cînd am spus că este impracticabil după mine un sistem de gîndire în care am avea o comunitate de proporțiile celei maghiare din România de la care se așteaptă, și este firesc să se aștepte, cunoașterea limbii și literaturii române, fără nici un fel de reciprocitate. Acesta nu este un dialog pentru un fundament uman și pentru o relație culturală.

Aș completa cele spuse cu o ultimă observație care cred că poate să privească viitorul. Noi avem despre culturile noastre încă două vederi foarte diferite, atît românii, cît și maghiarii: avem odată identificarea noțiunii de cultură pe criteriul etnic, tradițional, și avem o identificare pe criteriul cult, universal, universalist. Bineînțeles că putem răspunde de ce această contrapunere, de ce această distincție radicală. Cînd vorbim de interculturalitate ne referim în principal la acest mod de a trece, în fond, peste cultura ta, de a te înscrie într-un circuit cultural unde ai în vedere accesul la o valoare și nu accesul la un caracter etnic al culturii. Dacă eu am un amator de muzică la Cluj, este foarte firesc ca el să știe că are de vizitat două opere la Cluj: Opera Română și Opera Maghiară, dacă el este iubitor de Wagner, pe el nu-l interesează dacă acest Wagner se cîntă la români sau la maghiari. În fond cobor treapta, pentru că în mod intenționat am folosit un autor străin. Dacă este vorba de un amator de teatru, pe el nu îl interesează dacă se joacă Blaga sau Bánffy, pe el îl interesează dacă are o interpretare bună sau o interpretare proastă, indiferent de limba în care s-a scris piesa. Una din

evoluțiile previzibile și necesare ale fenomenului interculturalității în felul în care ni se prezintă la ora actuală, în viziunea mea este următoarea: scăderea importanței caracterului etnic al culturii și al reprezentării acestui caracter în circulația națională. Eu nu contest, pentru că nu pot s-o fac, chiar și din interese identitare proprii, importanța caracterului etnic tradițional al culturii, respectiv al folclorului. Cred că acest folclor și-a terminat însă misiunea istorică de reprezentativitate națională, atât la români, cât și la maghiari și continuarea unui curs al reprezentativității naționale este un factor de îndepărtare a celor două culturi. Eu am vaga impresie că nu se face în mod inconștient, deși e departe de mine gândul să susțin că o fac toți în mod conștient. Scara de valori a reprezentativității naționale ar fi de dorit să se modifice și abia atunci noi vom avea posibilitatea de a depăși această separare care este totală astăzi la nivelul reprezentativității naționale și mă refer în primul rând la televiziuni, mă refer apoi la spațiul public. Dacă avem o emisiune culturală la televiziune, este normal să avem referiri la fenomenul cultural din România, nu dintr-un fel de îngăduință sau de bifare a unui procentaj, ci pentru că este foarte bun. Și invers, la emisiunea sau reprezentarea culturii în zona maghiară, tot așa de bine se poate, și e de dorit să existe, această comunicare cu cultura și literatura română în țară.

Cred că avem de a face aici cu o înaintare în sensul că sînt de parcurs anumite etape în apropierea intelectuală între români și neromâni. Știm foarte bine, cei care am parcurs un oarecare studiu al culturilor și antropologia, etnografia mai nou, evidențiază foarte clar aceste lucruri, că în nici un fel de relație culturale nu se situează pe poziții de superioritate sau de inferioritate. Există opere, există curente, există multe aspecte care se pot trata în relație de superioritate și de inferioritate, dar nu culturale pe plan global. În acest sens, trebuie să avem o altă viziune în privința relațiilor dintre o cultură și cealaltă, care presupune că la fel de bine cum am eu dorința de a cunoște cultura celui alt, are și el dorința de a cunoște cultura pe care a produs-o comunitatea de care aparțin. Trebuie să spun că pasul definitoriu aici trebuie să-l facă majoritatea, tocmai din rațiunile despre care am vorbit. Noi, ungurii din România putem să fim nemulțumiți față de felul în care ungurii învață românește, față de felul în care ei respectă și cunosc valorile culturii române, aceasta este o treabă foarte importantă care privește sistemul educațional, felul în care este percepută cultura română în spațiul public constituind o răspundere foarte mare pentru clasa politică și intelectualitatea maghiară din România. Dar aceste mobile există, chiar dacă e discutabil cât de bine sînt dozate. De partea cealaltă nu există însă aceleași mobile. Istorici maghiari care studiază istoria română există, istorici români care să studieze istoria maghiară sînt însă cu mult mai puțină reprezentativitate. Dați-mi voie să amintesc că am în față o carte scoasă foarte recent la Fundația Culturală Română, care privește constituirea Universității din Cluj. După ce se povestește într-o introducere scrisă de distinsul nostru coleg Pușcaș, felul în care ungurii din Austro-Ungaria au nesocotit tendințele firești și legitime ale românilor de a avea în cadrul Universității ce urma să fie constituită la Cluj în 1872, predare în limba lor maternă la nivel superior, după 1918 preluînd această universitate, prima măsură a fost de a elimina limba maghiară. Față de această transformare a universității, cel care face introducerea nu are nici un fel de remarcă de făcut. I se pare la fel de normală cum i se pare anormală excluderea limbii române din universitatea anterioară. Eu sînt nemulțumit nu pentru faptul că nu s-a produs atunci în 1918 o politică culturală și de învățămînt mai înțeleaptă, eu pot să fiu atât de îngăduitor ca să concep că față de o distorsiune istorică s-a produs o altă distorsiune istorică, pentru că, din păcate, asta este de multe ori logica istoriei. Ceea ce mă nemulțumește pe mine este că autorul de astăzi al istoriei acestei universități nu crede de cuviință să facă nici un fel de observație la acest capitol al unor distorsionări care sînt absolut paralele, analoage și condamnabile în aceeași măsură. Ba mai mult, el spune că această universitate dorea și putea să ofere șanse egale tuturor tinerilor din România. Nu este altceva decît să spui că forma anterioară făcea același lucru în limba maghiară, pe cînd această universitate o face în limba

română. Deci, după mine nu este vorba de a acuza, ci este vorba de a pronunța adevăruri care au aceeași unitate de măsură. Pentru că noi dacă vrem să avem comunicare reală trebuie să ajungem la un sistem de valori care să funcționeze în condiții paritare. Acesta este după mine fundamentul unui dialog, în care orice fel de concesie și orice fel de compromis presupune mai întâi un cadru al dialogului în care sîntem de acord în privința unor valori și a utilizării instrumentarului respectiv după aceleași criterii. Bineînțeles că eu pretind acest lucru de la istoricii maghiari, de la intelectualii maghiari în aceeași măsură ca și de la intelectualii români. Pentru a face pași semnificativi în această direcție este nevoie de mai mult interes din partea majorității către aceste culturi ale populațiilor nemajoritare. Sigur că există o diferență între a învăța limba engleză, limba franceză sau limba maghiară, respectiv limba română. Cred că această diferență pe de o parte se absolutizează, pe de altă parte se omite un comentariu de ordin cultural care are șansa de a o așeza în cu totul altă perspectivă. Pentru că știți foarte bine, avem școli germane, unde nu mai umblă copii germani, care nu mai există, ci merg copii români și maghiari. Fiind vorba de o limbă de circulație internațională ei învață — și bine fac — această limbă. Diferența între limba germană și limba maghiară nu este de gradul la care ea este concepută astăzi de majoritatea populației românești. Este o lipsă de informație, este o lipsă de cultură. Se spune că față de germană și franceză, a învăța limba maghiară sau ucraineană sau bulgară sau turcă este un lux și un efort aproape superfluu, ceea ce denotă o viziune cu totul deformată și, aș spune, fundamental anticulturală. După mine ar trebui schimbată această viziune, învățarea oricărei limbi fiind un câștig imens, ca și accesul la orice cultură scrisă în această limbă. În acest sens, după mine, avem de schimbat mentalități, gândiri și eu cred că acest lucru nu este deloc imposibil, trebuie pur și simplu să avem parteneri, noi cei care trăim în România și sîntem minoritari, în intelectualii români care pot împărtăși aceste puncte de vedere.

Smaranda ENACHE: Aș reveni oarecum la faptul că plutește în aer evidența că deocamdată în acest spațiu, să nu-i spunem multicultural sau intercultural, dar să-i spunem pluralist, pluricultural, există unii care sînt mai „pluriculturali” decît alții: minoritarii, pînă una alta, sînt vorbitori ai limbii majorității, cunoscători ai culturii majorității, și acest lucru nu se face numai dintr-un efort și o dorință personală, ci statul însuși creează această posibilitate, după cum statul însuși nu crează cealaltă posibilitate, ca majoritarul să cunoască și el cultura minoritarului. Pentru că nu e vorba numai că unii majoritari nu vor să cunoscă limba minorităților cu care conviețuiesc — *cuvîntul majoritate și minoritate în context regional este fals* — pentru că avem zone aici în Transilvania unde într-o localitate sînt mai mulți maghiari decît români și tot te mai întîlnești cu români care nu cunosc acolo limba majorității locale cu care conviețuiesc și așteaptă ca o întregă majoritate să vorbească limba română, li se pare firesc, e limba oficială, e limba statului, și ei nu fac nici un efort să știe măcar care este ordinea numelor și prenumelor în limba maghiară. Aici este un efort de făcut din partea statului. Minoritățile cunosc cel puțin o limbă, ca să nu vorbim de rromi care cunosc pînă la trei limbi.

Și cu toate acestea există o aroganță culturală majoritară extraordinară, în special față de rromi, care sînt considerați marginali, devianți și incapabili, deși ei cunosc pînă una alta două-trei limbi și culturi în afară de a lor. Deci, aici e de văzut puțin în ce mod să facem ca și majoritatea să fie interculturală, deși bunăoară învățarea limbilor minoritare intră de acum în concurență cu învățarea limbilor de mare circulație sau a englezei, devenită lingua franca. Sistemului școlar nu răspunde acestei exigențe. Să deschidem deci discuția despre această idee a monoculturii, a interculturalității și a instituțiilor chemate să ne conducă spre interculturalitate! Să vedem dacă ea este legitimă, dacă poate să fie un element de rezolvare de conflicte. În definitiv, scepticii ar putea spune că interculturalitatea transilvană interbelică nu a împiedicat nici tensiunile, nici revizionismul, nici iredentismul.

Pompiliu TEODOR: Mie mi se pare că ar trebuie să deplasăm puțin punctul de greutate al discuțiilor de la prezent spre trecut, nu datorită meseriei pe care o profesez, ci datorită unor rațiuni mult mai puternice. Un istoric francez contemporan, dar destul de în vârstă, spunea un lucru foarte interesant și foarte adevărat. El spune că istoria pe care o cunoaștem este istoria pe care o scriu istoricii și nu istoria reală. Asta este valabil pentru cartea pe care a invocat-o colegul. Eu aș putea în treacăt să-i spun că într-o discuție ca cea de astăzi noi trebuie să ne întrebăm în primul rând ce vrem, ce a fost, ce este și mai ales ce vrem să facem. Aș vrea să vă aduc aminte de o remarcă pe care o făcea Paul Valléry, că istoria este unul din cele mai periculoase produse ale alchimiei intelectului — depinde deci ce așteptăm de la istorie. Am fost la Zilele Culturii Maghiare într-un moment destul de dificil în viața mea, la Freiburg, și am făcut o afirmație care a putut să surprindă, dar în cele din urmă lumea cred că a fost de acord. Avem foarte multe istorii ale Transilvaniei, dar nu avem nici un fel de istorie a Transilvaniei reale. Profesorul Jakó, cu ocazia aniversării sale la *Erdélyi Múzeum*, a încheiat cu ideea că de fapt este imposibilă o istorie a maghiarilor din Transilvania, după cum eu cred că este imposibilă o istorie a românilor sau a sașilor sau a altor etnii din Transilvania. *Transilvania* este de fapt, prin caracterul ei, ca multe alte țări europene, *un spațiu de convergență*, este un spațiu multicultural datorită caracterului multietnic, multiconfesional, multilingvistic și de tradiție intelectuală. Cred că este nevoie de un alt discurs istoriografic, pentru că istoriografia ne face prizonierii unor anumite clișee și unui anume mod de a vedea trecutul. Noi trebuie să facem o altfel de istorie, să lărgim spectrul problematic, metodologic și să considerăm faptul istoric în explozia lui. Adică fapt istoric este și ceea ce facem noi astăzi, și discuțiile noastre, controversale sau adeziunile. *Transilvania este un spațiu de alteritate, în care ne definim unii prin alții*. Ne definim și pozitiv, ne definim și negativ și aș putea să spun, de pildă, că există foarte multe convergențe, pe care istoriografiile noastre le-au cam ignorat sau le-au tratat din punctul de vedere a unui comparatism bazat pe filiație, și lucrurile apăreau ca niște note dispartate pe un portativ. Or, în cultura Transilvaniei, în cultura central-europeană, este evident că avem o unitate care se datorează culturii latine a evului mediu, valorificarea parțială dar esențială a culturii latine, a creștinismului bazat pe clasicism și pe credință. Avem de-a face însă cu notele absolut „naționale”, dar — eroarea fundamentală a politologiei care se face la noi prin imitație, națiunea nu este o creație intelectuală a secolului 19, aceea este ideologia —, a existat o națiune medievală de secolul 11, secol 12, elitară firește, și evoluțiile succesive au dus până la națiunea modernă. Dar am putea să spunem astăzi că națiunea este biologică sau este numai culturală, cred că este în raport de conștiința națională, de conștiința de sine, de mediul receptor, de nivelul lui de cultură. Și din acest punct de vedere să-l citez pe profesorul meu care mi-a fost foarte drag — profesorul Prodan — *națiunea se face și se reface în continuu și astăzi, ca și conștiința națională*. Eu cred că soluția este cea a pașilor mărunți, în școală în primul rând, în discursul didactic, în modalitatea în care încercăm să producem niște lucruri puțin diferite. Noi scoatem o revistă COLOCVIU, cu board internațional, cu colaborări din tot spațiul. Facem colocvii din doi în doi ani, colocvii de etno-confesiune, colocvii de relații internaționale. Din acest punct de vedere, aș zice, că prin problematica pe care noi o abordăm se ridică o nouă generație, de o altă formație și care va schimba radical fața istoriografiei noastre. Trebuie să renunțăm la balastul secolului 19. Nu putem arunca peste bord 1.500 de ani de istorie franceză, engleză, germană, etc, care și-a pus amprenta asupra noastră, a tuturor. Problema este să încercăm să facem o altă istorie, o altă educație și într-adevăr, să cunoaștem ceea ce a fost elita aceasta de care pe bună dreptate vorbea colegul Horváth Andor. Să știți că nu s-a întrerupt cu generația lui Vaida această moștenire pentru că noi, sau alții ca noi, am primit în familie o anumită educație și o perpetuăm și punem întrebări trecutului, pentru că trecutul îți răspunde în măsura în care îl întrebi: dacă îl întrebi mereu ca acum 200 de ani atunci el îți răspunde ca acum 200

de ani, dacă vom pune alte întrebări în cunoștință de cauză, ne va răspunde ca atare. Sper că vor veni alte generații care să depindă de alte discursuri istoriografice, și așa zice să vedem ce este european în moștenirea culturală a Transilvaniei și să încercăm să ducem mai departe aceste lucruri pentru că avem un punct plin de sugestii de la plecare. Să nu reducem nici la noi, la raporturile noastre, nici neapărat la Europa Centrală, ci la Europa în general în care vrem totuși să intrăm. Problema noastră, a românilor, a ungarilor și a nemților, câți mai sînt, este similară: vrem integrare europeană sau vrem Comunitatea Statelor Independente? Am servit-o pe a doua și părinții noștri au murit pentru aceasta, dar depinde și de înțelepciunea noastră să căutăm căi de convergențe. Nu pledez pentru a șterge trecutul, el nu poate fi șters, dar trebuie explicat, reconstituit corect, trebuie făcută totuși o istorie în alți termeni.

Discuția poate fi continuată, dar totuși se reduce la ce vrem în prezent și mai ales în viitor. Sînt cu totul de acord și am spus-o foarte limpede totdeauna: *minoritățile noastre trebuie să-și refacă instituțiile proprii de cultură*. Noi nu am avut ce căuta în colegiile respective germane sau maghiare. Ele trebuie să continue să se refacă, statul va trebui să garanteze acest statut, pentru că aceasta este calea de urmat, nu pentru a ne așeza în două strane care nu comunică — exemplul iugoslav este de la sine înțeles. Acesta a fost motivul pentru care eu am pledat și pledez în continuare la noi la departament, la Universitate, pentru dezvoltarea secției în limba maghiară, dacă e posibil să dezvoltăm și cea germană, nu știu cu ce șanse.

Victor NEUMANN: În discuția pe care o purtăm de mai bine de două ore, aplicată asupra raportului majoritate-minorități, a reieșit în prim plan necesitatea analizei raportului dintre cultura maghiară și cea română. Lucrurile nu sînt limitative numai la acest raport, doamna Enache a amintit aici și problema raporturilor cu tradițiile și limba rromilor, deci raportul cu minoritatea rromilor, una dintre cele mai delicate probleme care există la ora actuală în România. Vor interveni cu siguranță multiple programe care vor fi de natură educativă și vor trebui să existe soluții educative de ambele părți în care antrenamentul psihologic și cel mental să aducă o elasticizare și o posibilitate de transfer dinspre o cultură spre cealaltă, de o comunicare, de un pod de cultură. În altă ordine de idei, eu nu împărtășesc ideea care s-a exprimat aici că etnicul s-a format cu mult înainte, sub formă de națiune la nivel de vîrf. Au existat clase sociale care au împărtășit o opțiune, în funcție de confesiunea pe care o aveau sau în funcție de limba pe care o vorbeau. Conștientizarea este foarte mică, și nu putem să vorbim de formarea unei conștiințe naționale. Cred că acest proces are loc abia în secolele XV-XVI, teza aceasta a fost formulată de István Bibó pentru prima oară în „*Mizeria statelor mici est-europene*” cu privire la originea posibilă a națiunilor încă din evul mediu și că pe aceasta se construiește de fapt națiunea modernă. Dacă e să analizăm exemplul Franței care este într-o situație comparativă cu centrul și răsăritul Europei, vom vedea că nu există o conștiință națională la nivelul secolului al XVI-lea, nici la nivelul secolului al XVII-lea. Deci întârzierea care se petrece din punctul acesta de vedere chiar la nivelul unor civilizații cu o aprindere mai rapidă și deci mai avansate mă face să mă îndoiesc de valabilitatea unor astfel de teorii referitoare la etnic. Eu am mutat discuția dinspre etnic spre comunitate umană, deci am formulat ideea de comunitate umană care conține în ea *civil society*. Etnicul nu o conține pentru că este exclusivist, are ceva din forma tribală, el este acela care păstrează folclorul, care duce mai departe ideea de folclor, ori *democrația nu s-a născut prin folclor*, educația civică nu s-a născut prin cultura de tip popular, ci prin cultura de tip urban, prin cultura de tip civic. Aici este vorba de o mutație. Domnul Horváth Andor a adus în discuție foarte bine acest aspect al importanței pe care o acordă folclorului: sau îl punem în prim plan, sau îi acordăm doar importanța de exotic. Dacă îi acordăm doar importanța de element exotic, atunci îl vom putea socoti prezent din cînd în cînd pe un canal de televiziune sau într-o prezentare într-un restaurant specific, dar nu peste tot, nu multiplicat, nu în prim plan, pentru că nu vom ajunge

să emancipăm din punct de vedere cultural și civic o zonă și s-o aducem la același limbaj și la aceleași elemente de comunicare cum există în cealaltă parte a continentului. Atîta vreme cît vorbim de integrare, e imposibilă prin această formă de monocultură. Folclorul acesta duce spre etnic, etnicul acesta duce spre monocultură și păstrarea unei monoculturi. Atîta vreme cît toate manualele și catedrele de istorie au în formulă „istoria românilor” și nu „istoria României”, avem în continuare un mare handicap. „Istoria românilor” automat te conduce spre o istorie de tip etnic. Lucrul acesta nu este acceptat, de exemplu, la Consiliul Europei. Unul dintre handicapurile pe care le are România este modul în care se predă istoria. Lucrul acesta nu poate să nu fie luat în considerare. Dacă vorbești de „istoria României”, acolo vei integra toate celelalte culturi, celelalte civilizații.

Pompiliu TEODOR: Problema este următoarea: aș vrea să spun celor care nu sînt la curent cu stadiul la care se află cercetarea istorică europeană în materie de națiuni, că putem evolua pe calea aceasta pentru că națiunea medievală este o realitate, iar națiunea în formare este un proces istoric de durată. Sigur, națiunea nu este nici etnic exclusivă, problema este alta: sînt diferite niveluri la care conștiința de sine, care devine apoi o conștiință națională, se realizează în timp. Problema ideologiei naționale este o cu totul altă problemă, de secol XIX. Dacă te uiți la secolul XVI și constăți numai numărul mare al dizertațiilor privind limba franceză, repudierea limbii latine în avantajul limbii franceze, dacă te uiți de pildă la cartea lui Étienne Pasquier care se interoghează ce este Franța și răspunsul îl dă tot el: este ceva pe deasupra nobilimii franceze, a regalității și a bisericii catolice. Momentul Reformei și impactul ei în Europa a dus la naționalizarea de fapt a lucrurilor. Ori problema națiunii de astăzi noi nu o înțelegem. Vrem să spunem că secuii de azi sînt altceva decît ungurii, dar s-au format în cultura modernă și lingvistic așa cum sînt astăzi. S-au format ca maghiarii și au această conștiință de sine maghiară. Problema aceasta trebuie văzută întotdeauna în timp, în durată, și națiunea trebuie văzută în durată. De aceea, de pildă în peisajul de astăzi noi vedem obstacolul care se ridică în materie de unificare europeană: rezervele Marii Britanii, problema franceză. Europa s-a mișcat pe două linii din evul mediu, între tendințele unificatoare și de fragmentarism. Asimilarea este absolut inutilă ca tendință și foarte periculoasă. Soluția este una singură: conștiința de sine, respectarea ei și în același timp democratizarea. Dincolo de politicieni și practicieni ai politicii există la ora actuală o realitate și ea s-a văzut la alegeri: un milion și jumătate de tineri ieșiți de pe băncile școlii au votat pentru democrație. *Cunoașterea directă a realității este o foarte bună lecție.*

Smaranda ENACHE: Și eu înclin să cred că prohodul care s-a cîntat națiunilor a fost cam pripit, națiunile nu par să moară, dar evident devin altele, altfel. Marea problemă nu sînt națiunile, ci unde să stea naționalul și etnicul, la ce nivel al societății să se afle și ce se întîmplă cînd statul se îmbibă de aceste noțiuni. Cum poate statul-națiune să dea seamă de diversitatea lingvistică, religioasă, etnică?

Hannelore BAIER: Am vrut să adaug că există și comisii germano-franceze de elaborare a manualelor școlare comune, cît și germano-poloneze și sînt favorizate aceste schimburi de elevi în care, de exemplu, elevii din Germania merg în Polonia și merg pe urmele istoriei, deci ei sînt cei care caută aceste surse, văd prezentul. Cred că acest lucru ar trebui făcut și aici. Și sînt pe urmă acei miniștri ai culturii care veghează asupra conținutului manualelor școlare, și sînt acele organizații non-guvernamentale, civice care în momentul în care se descoperă într-un manual școlar o afirmație care nu corespunde cu o atitudine civică, imediat se mobilizează. Dar din păcate aici sîntem departe de acest lucru. Pe urmă, cred că trebuie să fim conștienți că adesea cădem în greșeala de a intrapola (reversul extrapolării) conceptele actuale, politice și istorice, în istoria și în realitățile care au existat în secolele

trecute și nu este permis să facem acest lucru. Adică nu avem voie să interpretăm istoria din celelalte secole cu conceptele și cu termenii care se folosesc în ziua de astăzi.

Mircea SUHĂREANU: Într-adevăr, predarea limbii române pentru minoritari este greoaie. Există limba română modernă, cea colocvială care ar trebui să primeze ca învățămînt în școală și după aceea eventual să trecem la texte clasice. Nu poți să savurezi plăcerile unei limbi trecînd direct la arhaisme, regionalisme și pur și simplu ignorînd bazele limbii colocviale care formează bazele acestei matrice. *Majoritatea trebuie să facă ceva, nu pentru minoritate, ci pentru ea însăși.* Realitatea este că majoritatea este de cele mai multe ori în necunoștință de cauză. Aici a fost problema învățării limbii celuilalt. Într-adevăr, un maghiar este un minoritar, dar din punct de vedere al cuantumului de cunoștințe este majoritar față de un român care spune că este stăpîn în țară, vorbește limba oficială, este fălos de acest lucru, dar el posedă numai un segment al cunoașterii. Acesta este numai unul din aspectele care creează această neînțelegere, această adversitate româno-maghiară. Mi s-a întîmplat în anii '80 să discut cu români și să mi se spună: maghiarii aceștia sînt simpatici, dar prea știu multe, prea cunosc multe. Bineînțeles că știu, pentru că ei cunosc și o altă limbă. Respectivii nu știau că maghiarii din Ungaria erau conștienți de faptul că fiind o națiune mică ei trebuiau să traducă tot. Or noi, românii, trebuie să facem ceva pentru noi înșine, sîntem făloși că vorbim o limbă latină, că are foarte multe similitudini cu italiana, franceza, noi nu trebuie să învățăm limba maghiară pentru că noi *știm* italiană, franceză...

Pe de altă parte era vorba despre folclor. Folclorul nostru este un folclor poluat de către folclorul nou, înainte știam despre „bădița cu tractorul”, iar acum știm de „noi sîntem români”. Eu am impresia că folclorul românesc nu se rezumă la aceasta. Există multe alte valențe ale folclorului nostru care nu sînt valorificate.

Pompiliu TEODOR: Și eu sînt cu totul de acord și trebuie să vă spun un lucru: a venit la mine cineva să facem o istorie a românilor în Transilvania. I-am răspuns că îmi cere ceva ce nu există pentru că *nu există istoria românilor, există doar istoria României sau istoria Transilvaniei*, pentru că de fapt dacă faci istoria românilor din Transilvania sau istoria românilor în general, vei elimina de la sine structurile unei civilizații care nu programatic a fost așa cum a fost, ci așa s-a născut. Noi ne-am definit unii prin alții. Problema este că noi nu sîntem urmașii statului dac. Asta e cu totul o altă problemă, Europa s-a definit între antichitate și evul mediu prin procesul de etnicizare și de agregare lingvistică nouă, cu cîteva mici insule de supraviețuire anterioare. Europa este aceasta, o avem ca *background*, dar nu prin aceasta ne definim. Popoarele europene sînt altceva decît popoarele antichității.

SZOKOLY Elek: Conștientizarea problemelor, inventarierea lor cît mai obiectivă — este un loc comun deja — constituie primul pas, dacă nu cel decisiv, spre găsirea unor soluții. Chiar dacă nu ne-am propus să completăm rețete universale valabile cu prilejul acestei întruniri, nu știu dacă greșesc prea mult afirmînd că datorită contribuțiilor dumneavoastră am ajuns mai aproape de recunoașterea pericolelor care amenință echilibrul social, prin dezvăluirea acelor realități care, ignorate, duc în mod necesar la o acumulare de confuzii și frustrări, putînd deveni peste un anumit prag, explozive. Dacă ne mîndrim atîta cu statutul nostru de „insulă de stabilitate” în regiune, s-ar cuveni poate, să facem eforturi mai substanțiale pentru eliminarea din fașă a acelor elemente destabilizatoare care nu depind în fond decît de un dialog rațional și sincer. Punînd degetul pe rană și urmărind problemele pînă la ultimele lor consecințe, fără menajamente și false pudori, există șansa detensionării relațiilor interetnice, interconfesionale, intercomunitare, demitizîndu-le. Destăinuirile dumneavoastră de astăzi, îndrăznesc să afirm, ne-au adus mai aproape de solul realității noastre de toate zilele, cu șansa cultivării lui împreună.